

Justyna Meissner-Łozińska
Uniwersytet Rzeszowski

**PODSTAWY TEORETYCZNE
IDEI POWSZECHNEGO KSZTAŁCENIA
JANA AMOSA KOMENSKIEGO**

**THEORETICAL BASES OF IDEAS OF
UNIVERSAL EDUCATION BY
JAN ÁMOS KOMENSKÝ**

ABSTRAKT

W artykule pragnie się dotknąć wybranych fragmentów niezwykle bogatej twórczości wybitnego czeskiego myśliciela Jan Amosa Komeńskiego. Chcemy przyrzeć się jego podstawom teoretycznych koncepcji idei powszechnego kształcenia. W dzisiejszych czasach zawirowania w świecie ludzkich wartości, warto przypomnieć, jakie według tego czeskiego myśliciela, wartości kształtują osobowość człowieka.

ABSTRACT

Jan Amos Komensky was an outstanding Czech thinker. We want to analyse his foundations of theoretical concepts of the idea of universal education. In the present times of turbulence in the world of human values, it is worth recalling that the Czech philosopher advocated that values shape the personality of a human being.

Słowa kluczowe: człowiek, godność, idea powszechnego kształcenia, osobowość, wychowanie

Keywords: man, dignity, idea of universal education, personality, upbringing

O Janie Amosie Komeńskim napisano już prawie wszystko, dlatego zostaną tu pominięte podstawowe fakty biograficzne i kierunki działalności. Dla podejmowanego tematu istotne znaczenie mają główne założenia jego koncepcji pedagogicznej, obejmującej węzłowe kwestie stawiane zazwyczaj przez każdego pedagoga. Do zagadnień tych należy pytanie o czynniki kształtujące osobowość człowieka. Co decyduje o naszym rozwoju psychofizycznym i dlaczego tak, a nie inaczej zostaje ukształtowana dana osobowość. W klasycznej już teorii pedagogicznej J. J. Rousseau, H. Pestalozziego mówi się o potrzebie zachowania zgodności między procesem wychowania, a naturą człowieka. Jeżeli przez naturę człowieka będziemy rozumieli ogół cech psychofizycznych, które rozwijają się w określony sposób, zgodnie z posiadaniem „kodu”, to wychowanie ma na celu niejako rozszyfrowanie tego „kodu” w celu poznania indywidualnej natury i dostosowania do niego procesu wychowania. Każda natura człowieka (dziecka) jest inna i dlatego proces wychowania musi być zróżnicowany. Siła natury, jak twierdzą przedstawiciele tego kierunku, jest największa w okresie dziecięcym, gdyż nie jest jeszcze skażona oddziaływaniem środowiska zewnętrznego. Dlatego, według J. A. Komeńskiego, dziecku potrzebny jest swobodny rozwój, tak aby te siły natury mogły się ujawnić, zadziałać w sposób właściwy dla danej jednostki. Swobodne i nieskrępowane dojrzewanie dziecka jest jego prawem i jednocześnie nakazem moralnym nauczyciela, którego obowiązkiem jest stwarzanie warunków zapewniających odpowiedni jego rozwój. Jak zauważa Komeński, wszystko najlepiej „samo z siebie” rośnie i rozwija się. Dziecku należy się zatem prawo do wolności, spontaniczności, samorzutności w procesie nauczania i wychowania. Takie podejście do procesu wychowania nakazuje rezygnację z ograniczania

wolności, karania oraz przemocy. U podstaw pedagogiki Komeńskiego znajduje się zatem przekonanie, że rozwój osobniczy (ontogenetyczny) każdej jednostki dokonuje się w oparciu o czynniki immanentne, dane nam przez naturę. Zasadę tę należy przestrzegać w całym procesie kształtowania osobowości¹.

Czy zatem Komeński odrzucał rolę czynników zewnętrznych? Nie należał do reprezentantów skrajnego naturalizmu. W „Wielkiej dydaktyce” pisał, że „im ktoś z natury jest bardziej ociężały i zły, tym bardziej potrzebuje pomocy – by o ile możliwości – oswobodzić się ze zwierzęcej ociężałości i tępoty. A nie znajdziesz takiego ubóstwa umysłu, by wykształcenie nie przyniosło mu żadnej w ogóle poprawy”². W uzasadnieniu swoich poglądów twierdził za Platonem, że jeżeli człowiek „otrzyma należyte wychowanie i wyposażony został przez naturę w dobre cechy charakteru, staje się najbardziej boską i łagodną istotą na świecie”³. Poshanowanie natury dziecka wraz z mądrze realizowanym procesem edukacyjnym stanowi podstawę dwóch pierwszych etapów kształcenia, tj. szkoły macierzyńskiej i szkoły elementarnej. Cała organizacja pracy szkolnej na tych szczeblach kształcenia powinna być zgodna z porządkiem obserwowanym w świecie rzeczy martwych, w świecie roślin i zwierząt, z zasadami występującymi w przyrodzie. Organizując proces nauczania i wychowania powinniśmy odwoływać się do tych zasad, jak np. zasady realizacji wszelkich działań w odpowiednim czasie, zasady stopniowego postępowania, zasady ciągłości, zasady unikania sprzeczności itp. Kierując się zatem porządkiem występującym w naturze, możemy poprawić, czy nawet udoskonalić pracę szkoły.

Koncepcja naturalizmu pedagogicznego posiada więc dwa wymiary. Pierwszy odnosi się do natury dziecka, która leży u podstaw rozwo-

¹ S. Kot, *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1995, s. 312–317.

² J. A. Komeński, *Fragmety z Wielkiej dydaktyki*, [w:] *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, tom pierwszy. Wyboru dokonał i opracował S. Wołoszyn, Warszawa 1865, s. 340.

³ Platon, *O pojęciu wychowania*, [w:] *Źródła do dziejów...*, op. cit., s. 57.

ju każdego człowieka. Drugi wymiar to przekonanie, że otaczający nas świat urządzony jest według swoistego porządku, posiada swoją naturę i w pracy wychowawczej powinniśmy postępować zgodnie z tym porządkiem.

Drugie założenie leżące u podstaw pedagogiki Komeńskiego to zasada humanizmu i uniwersalizmu. Idea humanizmu nie była obca Komeńskiemu, gdyż działał i żył w czasach, kiedy te koncepcje były jeszcze żywe i obecne w ówczesnej myśli pedagogicznej. Komeński reprezentował postawę pedagoga otwartego na drugiego człowieka, wymagającego szacunku i akceptacji. W związku z tym celem wychowania ma być **wychowanie człowieka na człowieka**, albo – **by człowiek stał się człowiekiem**. To jest właśnie podstawowe zadanie pedagogiki nawiązującej do założeń humanizmu oraz do tradycji humanistycznej w wychowaniu. Kluczową tezę tak rozumianego humanizmu jest postulat Komeńskiego, aby ludzie mogli się uczyć omnes omnia omnino, tj. wszyscy wszytkiego wszechstronnie. Był to jednocześnie postulat o charakterze uniwersalnym, bowiem miał obejmować wszystkich ludzi bez względu na istniejące różnice⁴. Głosząc nieugiętą wiarę w naprawę świata na drodze odpowiednio wypracowanej edukacji, nosił się z zamiarem opracowania dzieła zawierającego całość wiedzy o świecie, która byłaby dostępna dla wszystkich ludzi. Realizując ten pomysł opracował wielotomowe dzieło pt. „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica” („Narada nad doskonaleniem praw ludzkich”). Obejmowało ono 7 ksiąg zatytułowanych: Panegersja, Panaugia, Pansofia, Pampaedia, Panglottia, Panor-

⁴ Z. Łomny, *Humanizm i uniwersalizm – współczesne klucze do dziedzictwa Komeńskiego*, [w:] *Jan Amos Komeński prekursor uniwersalizmu*, Praca zbiorowa pod red. Z. Jasińskiego i F. Marka, Opole-Ołomuniec 1992, s. 11–22; A. Fijałkowski, *Szkola i wychowanie między ideałami a rzeczywistością według Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] *Szkola polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, pod red. I. Szybiak i inni, Warszawa 2010, s. 41–72 ; D. Szymanik, *Godność człowieka w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, red. naukowa B. Sitarska, Siedlce 2015, s. 129–136.

thosia, Pannuthesia. Stanowiło ono szczyt pansoficznej koncepcji pedagogiki Komeńskiego, dążącej do stworzenia wspólnoty wszystkich ludzi, którzy odpowiednio ukształtowani, potrafią żyć zgodnie i szczęśliwie. Wśród tych ksiąg na uwagę zasługuje Pansofia i Pampedia, która jako jedyna została w całości przetłumaczona na język polski. Pansofia stanowiła zbiór podstawowej wiedzy o świecie, nad którą pracował Komeński przez prawie 40 lat. Dzieło to wyrosło z krytyki szkoły, która koncentrowała się na kształceniu formalnym, zamiast na przekazywaniu wiedzy rzeczowej, potrzebnej w życiu. Wiedza pansoficzna nie dzieli wiedzy na poszczególne dyscypliny, lecz polega na globalnym ujmowaniu zjawisk i procesów, wynikających z rozumienia świata jako harmonijnej całości. Przy tym chodzi nie tylko o umiejętne opanowanie tej wiedzy, ale przede wszystkim o odpowiednie jej wykorzystanie. Z kolei w Pampedii zostało zawarte przekonanie Komeńskiego, że idea wszechstronnego zdobywania wiedzy o świecie prowadzi do pełnego człowieczeństwa wszystkich obywateli świata. Aby zrealizować ten postulat, potrzebna jest odpowiednia sieć szkolna (Panscholia), przygotowanie właściwych podręczników (Pambilia), należyte wyedukowanie nauczycieli wszechrzeczy (Pandiascalia) oraz wypracowanie skutecznej metody nauczania, którą nazywał synkryza. Polega ona na ujmowaniu rzeczywistości w całość, a poszczególnych zjawisk w ich wzajemnym powiązaniu i zrozumieniu zasad funkcjonowania. W ten sposób Komeński starał się przewyciężyć jednostronność indukcyjnego poznawania otoczenia (F. Bacon) oraz metod dedukcyjnych (Kartezjusz). „Poznawanie każdej rzeczy z osobna – pisał Komeński – jest czymś cząstkowym, natomiast rozumienie harmonii rzeczywistości, wzajemnego stosunku wszystkich do rzeczy wszystkich innych jest dopiero tym, co dostarcza zmysłom jasnego światła”⁵.

Te trzy podstawowe założenia teorii pedagogicznej Komeńskiego, tj. naturalizm, humanizm i uniwersalizm leżą u podstaw jego pedago-

⁵ T. Bieńkowski, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 2000, s. 88–93.

giki jako całości, ale też widoczne są w odniesieniu do poszczególnych zagadnień, takich jak edukacja przedszkolna, nauczanie elementarne, szkoła średnia, oświata dorosłych, kształcenie ustawiczne, dydaktyka nauczania przedmiotów na różnych poziomach edukacji. Trzy filary pedagogiki J. A. Komeńskiego są dziś najczęściej wymieniane we współczesnej literaturze komeńologicznej. Warto zauważyć, że zainteresowanie jego koncepcją pedagogiczną ma miejsce nie tylko w jego kraju rodzinnym, ale również w innych państwach europejskich, w tym również w Polsce, gdzie Komeński mieszkał i działał w Lesznie w latach 1628-1656. Początki polskiej komeńologii wiążą się z Antonim Bądzkiewiczem i Antonim Danyszem. Pierwszy z nich wydał obszerną rozprawę pt. „Jan Amos Komeński i jego system wychowania” (Lwów 1784) zaś A. Danysz w 1921 r. opublikował studium pt. „Jan Amos Komeński w Polsce” zamieszczoną w „Studiach z dziejów wychowania w Polsce” (Kraków 1921). Właściwe badania nad fenomenem pedagogiki Komeńskiego rozpoczęły się dopiero po II wojnie światowej z inicjatywy Bogdana Suchodolskiego, Ludwika Chmaja, Stefana Tynca a przede wszystkim Łukasza Kurdybacy. To właśnie Ł. Kurdybacha wydał pierwszą powojenną monografię „Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce” (Warszawa 1957), w której skoncentrował się na zagadnieniach związanych z koncepcją systemu szkolnego. Nieco inny charakter posiada praca B. Suchodolskiego, wybitnego filozofa i pedagoga polskiego pt. „Komeński” (Warszawa 1979) opublikowana w serii wydawniczej Wiedzy Powszechnej „Myśli i ludzie”. Autor wychodzi poza problematykę nauczania i wychowania, podejmując próbę ukazania pansofistycznych poglądów Komeńskiego. W rozwoju badań komeńologicznych w Polsce duże znaczenie miały kolejne rocznice związane z życiem i działalnością tego pedagoga. Miały one miejsce m. in. w 1957, 1970 i 1992. Wówczas to odbyły się uroczystości rocznicowe, sesje naukowe w Warszawie i w Lesznie. Szczególного znaczenia nabrały uroczystości 400 rocznicy urodzin Komeńskiego, w której uczestniczyli

komeniolodzy z wielu krajów europejskich. Bibliografia pedagogiczna za lata 1970–1980 odnotowała ponad 50 publikacji, na które składają się monografie, prace zbiorowe, rozprawy, artykuły, recenzje autorów polskich i obcojęzycznych. Wśród autorów licznych prac wydawanych do 2000 roku należy zaliczyć K. Mrozowską i J. Dybca,⁶ J. Miąso,⁷ Z. Jasińskiego i F. Marka,⁸ T. Bieńkowskiego⁹. Z cenną inicjatywą wystąpił w ostatnim okresie Uniwersytet Przyrodniczo - Humanistyczny w Siedlcach, publikując serię wydawniczą pt. „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne”. Ukazały się dotąd dwa tomy tej serii. Tom I: „O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację” pod red. B. Sitarskiej (Siedlce 2014) zawiera teksty poświęcone m. in. początkom komeniologii w Polsce, metodologicznym podstawom twórczości Komeńskiego, dydaktyce, wychowaniu przedszkolnym, uczniowi w szkole, pedagogice specjalnej, podstawowym założeniom jego koncepcji takim jak humanizm z jego wolnością, odpowiedzialnością, egalitaryzmem. W 2015 ukazał się II tom tej serii: „Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia” pod red. B. Sitarskiej. Zawiera takie teksty, jak np. filozofia wychowania, wartość książki w życiu człowieka, edukacja przyrodnicza, matematyczna, koncepcja edukacji nieustającej, symbole i symbolika w dziełach Komeńskiego, godność człowieka, droga do poznania samego siebie. Na oddzielną uwagę zasługują badania Adama Fijałkowskiego, autora monografii pt. „Tradycja i nowatorstwo w Orbis sensualium pictus Jana Amosa Komeńskiego” (Warszawa 2001). W monografii zostały na nowo odczytane główne założenia pedagogiczne „Świata

⁶ K. Mrozowska, J. Dybiec, *Jan Amos Komeński w Polsce. Działalność – recepcja – przegląd badań*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 1974, T. XVIII, s. 71–108;

⁷ J. Miąso, *Perspektywy badań komeniologicznych*, [w:] *Komeński a współczesność*, pod red. T. Bieńkowskiego, Wrocław–Warszawa 1977, s. 59–61.

⁸ *Jan Amos Komeński prekursor uniwersalizmu* pod red. Z. Jasińskiego i F. Marka, Opole–Ołomuniec 1992

⁹ T. Bieńkowski, *Komeński w nauce i tradycji*, Wrocław 1980; tenże *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 2000.

zmysłowego w obrazach”. Jednocześnie autor przygotował wystawę pt. „Orbis sensualium pictus – Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego”, która była prezentowana w 2008 roku z okazji 350 rocznicy pierwszego wydania tego podręcznika. Należy przypuszczać, że następne lata przyniosą nowe publikacje i nowe ujęcia poglądów tego pedagoga, zwłaszcza wówczas, gdy na język polski zostaną przetłumaczone kolejne dzieła „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica”.

BIBLIOGRAFIA

- Bieńkowski T., *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Póltusk 2000, s. 88–93.
- Fijałkowski A., *Szkoła i wychowanie między ideałami a rzeczywistością według Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] *Szkoła polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, red. I. Szybiak i inni, Warszawa 2010, s. 41–72.
- Jasiński Z., Marek F. (red.), *Jan Amos Komeński prekursor uniwersalizmu*, Opole–Ołomuniec 1992.
- Komeński J., A., *Fragmety z wielkiej dydaktyki*, [w:] *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. I, wyboru dokonał i opracował S. Wołoszyn, Warszawa 1965, s. 340.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. I, Warszawa 1995.
- Łomny Z., *Humanizm i uniwersalizm – współczesne klucze do dziedzictwa Komeńskiego*, [w:] *Jan Amos Komeński prekursor uniwersalizmu*, red. Z. Jasiński i F. Marek, Opole–Ołomuniec 1992, s. 11–12.
- Miaso J., *Perspektywy badań komeniologicznych*, [w:] *Komeński a współczesność*, pod red. T. Bieńkowskiego, Wrocław-Warszawa 1977, s. 59–61.
- Mrozowska K., Dybiec J., *Jan Amos Komeński w Polsce. Działalność – recepcja – przegląd badań*, „Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych”, 1974, T. XVIII, s. 71–108.
- Szymusiak D., *Godność człowieka w ujęciu Jana Amosa Komeńskiego*, [w:] *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*, red. B. Sitarska, Siedlce 2015, s. 129–136.